

КИРГИЗІЯ У ФОКУСІ ІНТЕРЕСІВ «ВЕЛИКИХ» ГРАВЦІВ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ ТЛІ Й У КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ

У статті розглянуто місце Киргизії у конкуренції «великих» держав та регіональних акторів за пріоритетне становище в економічній присутності та політичному впливі у Центральній Азії. Проаналізовано наріжні засади реалізації інтересів «великих» держав та ЄС у регіоні. Звернуто увагу на роль історичної пам'яті й її інтерпретацій у виробленні політичних рефлексій, формуванні зовнішньої політики і нових інтеграційних проектів.

Ключові слова: Киргизія, Центральна Азія, «великі» держави, історична пам'ять, політичні рефлексії, зовнішня політика, інтеграція.

Rudyakov P.

Kyrgyzstan in the Focus of the Interests of the "Great" States at the Regional Background and in the Context of Historical Memory

The article examines the place of Kyrgyzstan in the competition of "great" states and regional actors for a priority position in the economic presence and political influence in Central Asia. The cornerstones of the interests of the "great" states and the EU in the region are analyzed. Attention is paid to the role of historical memory and its interpretations in the development of political reflections, the formation of foreign policy and new integration projects.

Key words: Kyrgyzstan, Central Asia, "great" states, historical memory, political reflections, foreign policy, integration.

Історична пам'ять як корпус певних освячених традицією академічних уявлень, оцінок, поглядів як така, сама по собі, безпосереднього впливу на зовнішню політику держави, її інтеграційні стратегії і проекти, інші складові позиціонування і функціонування у системі міжнародних відносин не здійснює. Якщо ж говорити про інтерпретації історичної пам'яті або її окремих елементів у режимі політичної рефлексії, то ситуація є помітно іншою. Певний зв'язок між ними та пошуками тієї чи іншої держави й у світі загалом та у конкретному регіоні зокрема може й, гадаю, має бути виявлений. Застарілі історичні претензії й образи даються взнаки багато років по тому, як їх було завдано. Спогади про давню ворожнечу або дружбу, міфологізовані уявлення про події, які цю ворожнечу або цю дружбу

зумовили, можуть впливати на ухвалення сучасних рішень. Так само, як антична людина, за спостереженнями Х. Ортеги-і-Гассета, була міцно вкорінена у міфічному минулому, а її власне життя виявлялося для неї повторенням життя предків, так і сучасні держави перебувають у тісному рефлексивному зв'язку з минулими і давно минулими часами своїх націй.

Універсальної, раз і назавжди заданої інтерпретації не існує й, вочевидь, навряд чи може існувати. Для взаємодії історичного минулого та сучасності принципове значення має інтерпретаційний механізм актуалізації, «осучаснення» минулого, який Аврелій Августин, міркуючи про особливості сприйняття фізичного часу, визначив як «сучасне у минулому» [1, с. 41]. Уточнюючи й конкретизуючи цю дефініцію, варто додати: цілеспрямоване надання минулому коректного, з точки зору актуальної політичної доцільності, вигляду. Показовий приклад дії механізму, про який ідеться, можна відшукати в інтерпретаційних історичних практиках країн Азії й Африки, які звільнилися з-під колоніальної залежності. У фокусі актуалізації минулого там зі зрозумілих причин і мотивів перебуває ставлення до колоніального минулого та до проблеми доцільності використання досвіду цього минулого у процесі побудови національної державності та формування й утвердження нової національної ідентичності.

Ця проблематика перебувала й продовжує перебувати у центрі уваги багатьох авторів, зокрема, всесвітньо відомого антрополога К. Гірца, який, серед іншого, глибоко аналізував співвідношення, з одного боку, позитивної, стверджувальної, з іншого – негативної, заперечувальної історичної пам'яті. Інакше кажучи, пропонував розрізняти історичну пам'ять як позитивне сприйняття минулого й історичну злопам'ятність як сприйняття негативне, спрямоване на поділ історичних подій, процесів, тенденцій, персонажів на «правильних» /«неправильних», «потрібних»/«непотрібних» з огляду на їхню прийнятність для суб'єкта залучення історичної пам'яті.

Посилаючись на М. Вебера, К. Гірц пропонує розглядати людину як «тварину, обплутану зітканими нею самою сітями смислів», доповнюючи

попередника вказівкою на те, що «цими сітями є культура» [2, с. 11]. За аналогією можна було б, гадаю, розглядати державу як певну суспільно-політичну структуру, обплутаною її історією як хаотичним накопиченням фактів, персонажів, подій та ін., відомих з різних джерел і таких, що нерідко суперечать одне одному. Історична пам'ять в її актуальній інтерпретації відкриває шлях до належного впорядкування історичного «павутиння», яке, своєю чергою, дає змогу поставити історію на службу державним інтересам.

Пропонуючи замислитися над «інтерпретативною теорією культури», К. Гірц звертає увагу на неабияку неоднорідність інтерпретацій національної культури, націоналізму, усього, що з ними так чи інакше пов'язано, зокрема, політичні та державотворчі конотації у постколоніальних країнах Азії й Африки. «Коулмен вважає, – зазначає він, – що нігерійці (або дехто з них) демонструють п'ять різновидів націоналізму одночасно – “африканський”, “нігерійський”, “регіональний”, “груповий” і “культурний”» [2, с. 301]. Не менш важливим у цьому плані є спеціальна вказівка вченого на той факт, що неоднорідність нерідко виявляється асиметричною через те, що окремі групи проголошують себе «носієм «цивілізації» посеред здебільшого «варварського населення», якому вона ладна запропонувати себе як «модель для копіювання» [2, с. 308]. В якості прикладів згадуються бенгальці в Індії, яванці в Індонезії, араби у Марокко, амхари в Ефіопії.

Уточнення аналогічного змісту є важливим і для інтерпретацій історії: у будь-якій державі, як правило, відсутня єдність різних частин еліт та різних соціальних верств щодо тих чи інших подій та явищ минулого. За такого стану справ інтерпретація, котру обирає для себе одна з груп, здобуваючи чи то формалізований, чи лише неформальний статус єдино правильної, починає домінувати й просуватися у суспільну свідомість з метою завоювання вже не лише домінантного, а монопольного місця.

До теми зовнішньополітичного позиціонування Киргизстану та уваги до нього й до регіону Центральної Азії загалом з боку «великих» держав проблема історичної пам'яті має аж ніяк не суто теоретичне відношення. У

минулому цієї країни та регіону міститься низка елементів, котрі до певної міри здійснюють вплив на нинішній стан речей. До них, зокрема, прийнято зараховувати таку особливість історичного розвитку киргизів, як традиційно закріплену відсутність власної стійкої вертикалі влади на відміну, приміром, від кочових казахів, близьких до киргизів за звичаями й мовою. У минулому траплялися періоди, коли киргизькі племена очолював хан, але жоден з ханів ніколи, по суті, не був правителем усіх киргизів, керуючи лише частиною племен та й то – протягом обмеженого часу. Ця історична традиція наклала помітний відбиток і на економічний лад, і на політичні практики. Чимало відповідей на питання поточного політичного моменту слід шукати саме у цій площині. Ще один елемент, присутній нині, до того ж, у вельми активному вигляді, це – традиційний поділ на північ і південь, міцно закріплений у національній суспільній свідомості й історичній пам'яті [3]. Північні роди (сарібагиш, бугу, тинай, кугичу, саяк) жили на північ від Ферганського хребта – в Іссик-Кульській, Талаській, Наринській, Чуйській областях; південні (ічкилик, отузуул) – на південь від нього, на землях Ошської, Баткенської, частково Джалалабадської областей [4].

Коли вести мову про Центральну Азію, то зовнішній інтерес до регіону, присутності в ньому, впливу на перебіг подій, які відбувалися у його рамках, веде своє коріння із сивої давнини. Пояснюється він, передусім, надзвичайно вдалим, у багатьох сенсах вигідним географічним розташуванням, завдяки якому Центральна Азія була ланкою «Великого шовкового шляху», одним з важливих елементів провідного транзитного маршруту з Азії до Європи. Давалося взнаки й неабияке геополітичне та геостратегічне значення регіону. Коли брати лише новий і новітній періоди всесвітньої історії, то головними конкурентами у Центральній Азії тривалий час були Росія і Велика Британія. Під контролем першої були політика та сфера безпеки, тоді як друга взяла на себе торгівлю. Цікавий і показовий факт: за даними міністерства фінансів Росії, станом на 1872 р. у Бухарському ханстві, яке тоді існувало де-факто під російським протекторатом, ринок

тримав у своїх руках Лондон [5, с.74]. Забігаючи наперед, слід зазначити, що багато в чому аналогічний розклад: «штики – окремо, торгівля – окремо», – нехай і з поправкою на особливості історичної доби, має місце нині у Киргизії: Москва забезпечує своїми «шטיками» та ракетами безпеку цієї країни, тоді як у сфері торгівлі й загалом економіки домінують інші зовнішні актори, передусім, Китай, ЄС, Японія.

Протягом ХХ століття ситуація в регіоні з огляду як на її внутрішнє впорядкування, так і на зовнішні впливи, зазнавала відчутних змін кілька разів, востаннє – після розпаду СРСР і виникнення тут п'яти нових незалежних держав з числа колишніх радянських республік. «За роки незалежності Центральна Азія перетворилася на регіон, який має особливу геополітичну значущість, – з правом констатують автори дослідження “Міжнародні відносини у Центральній Азії”, – де стикаються, лишаються паралельними або інколи суміщаються інтереси різних регіональних і глобальних гравців і де водночас існують можливості як для співпраці, так і для поглиблення суперництва» [6, с. 11]. Починаючи з 1990-х рр. дедалі більш значну й предметну увагу до Центральної Азії виявляли й продовжують виявляти, крім, певна річ, Росії, Європейський Союз, США, Китай, а також Туреччина й Японія. Про це піде мова далі.

Роль історичної пам'яті у визначенні політики за всієї її ваги й важливості не слід недооцінювати, хоча й переоцінювати навряд чи варто. Вона є додатковою обставиною, яка привносить у події, процеси, тенденції певні елементи, проте рідко виступає як вирішальний фактор.

Історична пам'ять, окрім усього іншого, виступає одним з факторів, які зумовлюють інтерес до Киргизії і Центральної Азії загалом з боку різних суб'єктів міжнародних відносин, включаючи екстериторіальні. Центральна Азія – регіон, де історично завжди була сильною конкуренція зовнішніх сил. Його специфіку зумовлює загальна ситуація, в якій перебуває нині Центральна Азія. Її модель влучно охарактеризував Е. Тоффлер: «По завершенні Другої світової війни дві супердержави підтримували Землю, мов

два колоси. У кожної з них були свої союзники, сателіти, групи підтримки. Одна влада врівноважувала іншу – ракета за ракету, танк за танк, шпигун за шпигуна. Нині, звісна річ, ця рівновага порушилася. Як наслідок, у світових системах виникають “чорні дірки” – великі порожнечі, що засмоктують владу; вони годні звести цілі народи й нації в напрочуд нові або й по суті давні альянси та нашттовхнути їх на нові суперечки» [7, с. 43].

Усі впливові глобальні та регіональні зовнішні фактори, які виявляють інтерес до Центральної Азії, крім, можливо, Росії, вибудовують лінію своєї поведінки на цьому напрямку на основі «пакетного» підходу. У його рамках політика виробляється й здійснюється по відношенню до всього регіону загалом, до кожної ж з країн, котрі його утворюють, як до частини цілого. Ця обставина зумовлює низку важливих особливостей, включаючи ті з них, які пов’язані із суперечностями у відносинах Киргизії й інших країн Центральної Азії із зовнішніми партнерами. Переважна більшість з них, до речі, має чітко виражене історичне коріння, хоча й не завжди може бути віднесена до проблематики історичної пам’яті. «Пакетний» підхід зумовлено концептом, заснованим передусім на функціональному боці проблеми. Він має свої переваги, але, разом з тим, і низку недоліків, які випливають з недооцінки відмінностей між країнами регіону та неврахування або, щонайменше, недостатнього врахування унікальності кожної з них.

Проблематика контактів і взаємодії Центральної Азії загалом і Киргизії зокрема із зовнішнім світом традиційно привертає увагу дослідників. З того, що побачило світ останнім часом і відомо автору, варто виділити, приміром, спеціальний номер журналу Московського Центру Карнегі «Pro et Contra» «Центральна Азія та зовнішні держави», в якому, зокрема, на значному фактичному матеріалі простежено зовнішньополітичну діяльність урядів країн регіону та ті сигнали і стимули ззовні, відповіддю на які вона є [8]. Книгу вченого зі США А. Кулі «Велика гра і місцеві правила: новий контекст політики великих держав у Центральній Азії» безпосередньо присвячено аналізу суперництва провідних суб’єктів системи міжнародних відносин у

регіоні під кутом зору відомої теоретичної концепції «Великої гри» [9]. У компаративному аспекті розглянув політику США та ЄС у Центральній Азії казахський експерт М. Лаумулін, який дійшов висновку, згідно з яким, хоч дії двох провідних акторів Заходу в регіоні мають помітну специфіку й не схожі між собою з огляду ані на цілі, ані на інструментарій, для присутності кожного з них притаманні, щонайменше, дві спільні особливості: вторинність у порівнянні з іншими напрямками зовнішньої політики і відсутність реальних перспектив посісти у Центральній Азії місце провідного партнера [10].

Порушення глобальної рівноваги позначилося і на Центральній Азії. Регіон шукає нову парадигму і державно-політичного устрою всередині країн, які до нього належать, і геополітичних орієнтирів, векторів і моделей інтеграції. Пошуки тривають, зумовлена ними підвищена динаміка й варіативність можливих сценаріїв дальшого розвитку подій виступають додатковим фактором, який привертає предметну увагу зовнішніх гравців з числа «великих» світових держав та впливових регіональних гравців.

Киргизія, вдавшись разом з іншими до таких пошуків, рушила шляхом поєднання зовнішньої політики і політики безпеки задля компенсації критично гострого дефіциту, наявного у безпековій сфері й зумовленого низкою обставин, включаючи географічне розташування країни або навіть починаючи з нього. Зовнішня політика держави ґрунтується на інтересах. В ідеалі це мають бути інтереси державні. На практиці нерідко трапляється так, що їх доповнюють або підміняють інтереси правлячої еліти. Розуміння кола й обсягів інтересів, на задоволення яких спрямовано зовнішню політику, не є константним, раз і назавжди визначеним. Воно змінюється в залежності від історичної доби й конкретних обставин, які цю добу визначають та супроводжують. Утім, існує фактор, який з перебігом часу та зміною епох залишається практично незмінний. Це – фактор просторових координат, в яких існує й розвивається та чи інша держава, та чи інша нація. Зовнішня політика Киргизії у цьому сенсі не є винятком: вона пов'язана з географічним розташуванням країни, а також з його символічним осмисленням. Вона є

залежною від особливостей її історичного шляху, історичної пам'яті, від вектору інтеграції. Згадані фактори впливають на зовнішню політику, проте не визначають її. Стверджувати, що саме вони у вирішальний спосіб спрямовують процес у тому чи іншому напрямку, було б перебільшенням.

Формування й здійснення зовнішньої політики Киргизії меншою мірою залежить від внутрішньополітичних та економічних обставин і реалій, ніж від інтересів еліти та зумовлених ними зобов'язань перед партнерами ззовні. Відомий теоретичний постулат, згідно з яким зовнішню політику визначають насамперед економічні інтереси й цілі, у випадку Киргизії, якщо і працює, то у специфічному вигляді. Вважати, що зовнішня політика Бішкека йде слідом за зовнішньоекономічною діяльністю і зовнішньою торгівлею, немає підстав. Віднедавна до ЄС йде до 40% її експорту, зокрема, до Швейцарії (18%) і Великої Британії (17%). Частка Росії становить 14%, Китаю – 5,3%. Ієрархія політичних пріоритетів Бішкека на цьому тлі виглядає парадоксально: ЄС відчутно програє як Москві, так і Пекіну.

Ключовою особливістю зовнішньої політики Бішкека, зафіксованою й закріпленою на доктринальному рівні, є її тісний зв'язок з національною безпекою, пряма залежність позиціонування й функціонування держави на міжнародній арені від контролю над безпековими проблемами. Сутність зовнішньополітичного позиціонування Бішкека можна охарактеризувати словом «відкритість», хоча у лексиконі державних документів воно відсутнє, замість нього вживається поняття «багатовекторності», яке поєднується з уявленням про різні рівні міжнародних контактів та взаємодії: регіональний, континентальний (євразійський), глобальний. Багатовекторність закріплено у ряді стратегічних документів доктринального характеру й змісту, які буде згадано згодом.

Багатовекторність пострадянських держав, включаючи Киргизію, у перші роки незалежності була вимушеною. Обрив традиційного вектора внаслідок втрати колишнього інтеграційного центра в особі Москви, який супроводжувався дезорієнтацією, пов'язаною як з новим статусом, так і з

якісно новою ситуацією у світі, у регіоні, навколо нього, дав поштовх до пошуків нових варіантів позиціонування у системі міжнародних відносин. Є підстави стверджувати, що така багатовекторність є долею слабких, до неї вимушені вдаватися країни, неспроможні забезпечувати всі свої потреби лише власними силами. Нині є підстави констатувати, що багатовекторність зазнає змін, стаючи більш осмисленою, зваженою, конструктивною. Для того щоб політика, побудована на таких засадах, була ефективною навіть на тлі посилення конкуренції між зарубіжними партнерами й векторами, які кожен з них уособлює, вона має бути адаптована до умов нової багатополлярності.

Стратегія відкритості Бішкека є різновидом політики багатовекторності, спрямованої на реалізацію власних національних інтересів за допомогою досягнення оптимального з точки зору цих інтересів балансу у відносинах з різними партнерами та його коригування залежно від динаміки змін співвідношення сил між ними. Станом на сьогодні Бішкеку загалом вдається утримувати баланс, який склався протягом двох попередніх десятиріч. Утім, нова ситуація вимагає нового балансу, шлях до якого може бути пов'язаний з моментами сильного розбалансування ситуації.

Багатовекторна зовнішня політика є характерною рисою позиціонування у системі міжнародних відносин Киргизстану й інших країн Центральної Азії. Для цього існують об'єктивні передумови синхронного і діахронного плану. До багатовекторності центрально-азійські держави штовхають як внутрішні фактори й обставини кожної з них, так і фактори зовнішні. Останні за вагою й потужністю переважають. Подібна ситуація є характерною практично для всіх пострадянських країн за винятком країн Балтії. У перші роки незалежності багатовекторність пострадянських країн була вимушеною, й Киргизія у цьому сенсі не є винятком. Відрив від Москви як традиційного у попередні історичні епохи інтеграційного центру, супроводжуваний системною дезорієнтацією, зумовленою якісно новим статусом, принципово новими обставинами глобального плану, підвищеною динамікою ситуації в

регіоні й навколо нього, змусили Бішкек у режимі форс-мажору шукати нові варіанти зовнішньополітичних практик.

Пострадянська багатовекторність виявилася відображенням складності й неоднозначності нового стану справ і відсутністю єдиного наступника, готового тут і зараз перебрати на себе всі функції, які у СРСР виконував федеральний центр. У випадку Киргизії вона загалом себе виправдала, давши змогу виграти час. Нині політика багатовекторності зберігає свій потенціал, залишається доцільною, функціональною, ефективною, хоча й помітно ускладнюється через зміну характеру й інтенсивності дій зарубіжних партнерів. Є прогнози щодо того, що ресурс багатовекторності вичерпано, й незабаром її доведеться переглядати, адаптуючи до умов багатополарності.

За умов якісно нової конфігурації системи міжнародних відносин, яка почала складатися по завершенні «холодної війни» й за її підсумками, Бішкек спробував одним ривком вписатися у зовнішньополітичні реалії в якості повноцінного суб'єкта, коли не глобальної, то регіональної політики. Для цього було обрано шлях, з одного боку, збереження традиційних зв'язків з Росією, з іншого – форсований розвиток контактів із ЄС та США у річищі євроатлантичного вектора. Значно активніше пішла співпраця з Китаєм. У гуманітарній сфері, зокрема, в освіті важливу роль почала грати Туреччина. В економіці дедалі помітнішою стає Японія, про яку згадують значно менше.

Першим кроком у доктринальному закріпленні фундаментальних засад зовнішньої політики слід вважати «Декларацію про державну незалежність», ухвалену в Киргизстані 31 серпня 1991 р. У цьому документі нова держава, нехай у формулюваннях найзагальнішого плану, заявила про свою відданість нормам міжнародного права, принципам дружби і співпраці у міжнародних відносинах, готовність дотримуватися узятим на себе зобов'язанням щодо недопущення конфронтації та конфліктів у міжнародних відносинах [10]. Першим власне профільним – зовнішньополітичним – документом стала «Дипломатія Шовкового шляху», в якій було сформульовано розуміння Киргизстаном власного місця в регіоні й на міжрегіональному рівні як ланки,

котра забезпечує зв'язок між Заходом і Сходом. Цю тезу було згодом розвинуто й зафіксовано у кількох редакціях концепції зовнішньої політики.

Стратегію відкритості до іноземних партнерів як імператив зовнішньополітичного позиціонування Бішкека, закріплену на доктринальному рівні у «Концепції національної безпеки» (КНБ, три редакції: 2001, 2009, 2012) [11], «Концепції зовнішньої політики» (КЗП, три редакції: 1999, 2007, 2019) [12], інших документах, зумовлено, передусім, двома обставинами. По-перше, хронічним дефіцитом власних ресурсів та критичною залежністю Киргизії від зовнішньої допомоги (у КЗП прямо згадано дефіцит ресурсів у сфері енергозабезпечення: «високий ступінь залежності від зовнішніх джерел енергоресурсів свідчить про вразливість Киргизстану та про неоднозначність зовнішньополітичних проблем, яка із цього випливає» [13]). По-друге, інтересом до країни та регіону Центральної Азії загалом з боку партнерів, який перманентно зростає. Дії Киргизії як суб'єкта міжнародних відносин мають реактивний характер, є реакцією на чужу активність. Бішкек не ініціює співпрацю та партнерство, а відповідає на пропозиції ззовні. Зовнішньополітична відкритість як стратегічна установка й стала орієнтація виявляється відповіддю на об'єктивний перебіг подій.

Взаємозв'язок внутрішньої та зовнішньої політики Бішкека виявляється, зокрема, у присутності в останній елементів історичної традиції, хоч і опосередкованих різного роду нашаруваннями і контекстами. Тут варто виділити три основні моменти. По-перше, історично киргизи ніколи не мали єдиної власної вертикалі влади, на відміну, приміром, від близьких до них за мовою й звичаєвою культурою кочових казахів. Вищим органом влади у кочових киргизів були «жійини» – свого роду народні збори, а практичне управління здійснювали старійшини й бії – виборні вожді племен і родів. Якщо з'являлася військова загроза, обирали ханів – воєнних ватажків. Жоден з киргизьких ханів не був правителем усіх киргизів, а представляв лише одну частину їхніх племен, та й то протягом обмеженого часу. По-друге, киргизи й нині, як це було протягом минулих століть, чітко розділені на північні й

південні племена, цей поділ міцно закріплений як у національній свідомості, так і в історичній пам'яті, а також у політичній традиції. Нарешті, по-третє, киргизи в процесі свого історичного розвитку мали стійкі зв'язки з Росією, ці зв'язки зберігаються й нині, спираючись на тривалу й багату традицію, яка ще більшою мірою розвинулася й зміцнилася в роки перебування у СРСР.

У рамках загальної стратегії відкритості, декларованої Бішкеком і закріпленої у доктринальних документах з безпеки та зовнішньої політики, ступінь взаємодії з різними зовнішніми партнерами є неоднаковою. Відкритість у жодному випадку не є абсолютною. Вона, крім того, обмежується до кожного з партнерів наявністю інших. Є підстави стверджувати, що киргизька зовнішньополітична відкритість є, по-перше, дозованою, по-друге, нормованою. У кожному конкретному випадку, для будь-кого з конкретних партнерів вона виявляється різною з огляду на кількісні параметри і на якість та результативність партнерських відносин.

Росія, даючи Киргизстану більше за інших, зокрема, у сферах політики, безпеки, частково – економіки, має змогу користуватися відкритістю Бішкека більшою мірою, ніж інші. Втім, час монопольного становища Росії поміж політичних і, особливо, економічних партнерів Киргизії минув, і ознак повернення до колишнього статус-кво не спостерігається. Навпаки, динаміка російської присутності та впливу є негативною, навіть незважаючи на те, що Москві вдається утримувати Киргизію у сфері свого інтеграційного проекту. Мається на увазі євразійська інтеграція на частині пострадянського простору, що її Росія взялася з наростаючою активністю просувати з початку 2000-х рр. За час, що минув, євразійський проект встиг показати як свої сильні сторони, так і обмеженість і навіть системну слабкість.

Незважаючи на значну присутність Росії як у Центральній Азії, так і в Киргизії, на розмаїття її форм, багато хто з дослідників схильний вважати, що регіон не варто розглядати як один з головних пріоритетів зовнішньої політики Москви, що її вплив тут з кожним роком стає дедалі обмеженішим, зокрема й через те, що вона не спроможна відігравати цивілізаторську місію,

яку грала із середини XIX ст. Нарешті, що для Росії немає місця у дихотомії Захід – Ісламський світ, які нині конкурують за цивілізаційне майбутнє Центральної Азії [14].

Китай не перший рік присутній у Центральній Азії та Киргизстані й неухильно розширює свою присутність, нарощуючи її питому вагу у порівнянні з іншими зовнішніми акторами. Бішкек з особливою готовністю розвиває контакти з Китаєм як з одним із сусідів. Вказівка на цей мотив міститься у КЗП. Неабияке значення має фінансово-економічний фактор: киргизський борг Пекіну сягнув критично великої позначки у 30% ВВП. Це створює загрозу «боргового зашморгу» із серйозними економічними й іншими наслідками. Китай налаштований переважно на взаємодію на рівні еліт, маючи на увазі формування у середньостроковій перспективі у Киргизії кількісно й якісно вагомого прошарку прокитайської державно-політичної та духовної еліти як інструменту реалізації інтересів Китаю.

Останнім часом дехто з експертів і науковців помічає ознаки зростання ступеню присутності й впливу Пекіна у регіоні й, навіть, зміни парадигми цієї присутності, головний зміст якої полягає у відмові від толерантно-ліберального ставлення до конкурентів і переорієнтації на забезпечення свого безумовно монопольного становища. Схоже на те, що китайський дракон прокинувся і готовий до бійки – Пекін розглядає Центральну Азію як зону найважливіших життєвих інтересів, де присутність «вірогідного противника» є неприпустимою ані військовим, ані політичним (з допомогою пов'язаних із Заходом правлячих еліт) чином [15]. Можливі наслідки дедалі більш активного, наступального й, до всього, системного проникнення до Киргизії й до Центральної Азії Китаю, зокрема, й у форматі мегапроекту «Один пояс – один шлях» (або, як його почали йменувати останнім часом: «Ініціатива поясу та шляху – BRI»), не слід недооцінювати. Колишній міністр іноземних справ Росії І. Іванов, приміром, схильний вважати, що цей проект-ініціатива несе в собі зародки «нового світового ладу» [16]. Якщо прийняти цю гіпотезу, логічно припустити, що такий розвиток подій є можливим.

Європейський Союз, прийнявши влітку 2019 р. нову стратегію щодо Центральної Азії, прагне залучити країни регіону до більш активної участі в його глобальних економічних та інших проектах. Киргизстан, який у Брюсселі розглядається виключно як частина регіону, налаштований на економічну співпрацю з ЄС і його членами, але неготовий до форсування політичної складової. Розширення присутності та впливу Брюсселя у ЦА наштовхується на спротив з боку країн регіону, зумовлений небажанням ставати об'єктами європейської політики обмеження суверенітету на пострадянському просторі.

У липні 2019 р. Рада ЄС схвалила нову «Стратегію співпраці між ЄС і Центральною Азією», прийняту на заміну аналогічного документу 2007 р. Документ увінчав роботу, яка тривала майже два роки, була насичена численними формальними й неформальними зустрічами та дискусіями за участі широкого кола фахівців з боку обох сторін. Її мета – окреслити головні принципи співпраці, яку Євросоюз пропонує партнерам у даному регіоні та визначити сфери, в яких ця співпраця здійснюватиметься [17].

У новій стратегії Центральна Азія названа ключовим регіоном у взаємодії Сходу і Заходу, а загальна мета Євросоюзу пов'язується із концепцією сталого розвитку. ЄС визначається «ключовим партнером» країн регіону у вирішенні проблем навколишнього середовища, верховенства права, внутрішніх реформ, кваліфікованого управління, контролю над кордонами. ЄС визнає необхідність підтримувати молодь, а також розвивати регіональну співпрацю. Сфери взаємодії такі ж, що були визначені і в попередній стратегії: транспорт, енергетика, цифрові мережі, які посилюють взаємозв'язок між країнами, а також співробітництво між громадянськими суспільствами країн [18].

Інтерес з боку Євросоюзу до Центральної Азії має не ситуативний, а системний характер. Такий підхід пояснюється як специфікою самого регіону, так і тією зовнішньою політикою та політикою безпеки, яку намагається проводити Брюссель, зокрема, й на віддалених підступах до

своїх кордонів. Загальний контекст зовнішньої політики та політики безпеки ЄС щодо ЦА на сучасному етапі визначається двома головними моментами. По-перше, розширенням і активізацією присутності у цьому й у сусідніх регіонах, які мають відношення до китайського «Нового шовкового шляху». По-друге, посиленням ролі ЄС у глобальній політиці. Спостерігаючи за тим, як Росія і Китай розширюють і посилюють свою присутність у Киргизії та у Центральній Азії, Євросоюз пропонує альтернативу. При цьому стратегія та політика Брюсселю в регіоні на пряму не зачіпає сферу безпеки у власне військово-стратегічному сенсі. Свій вплив ЄС просуває, використовуючи непрямі засоби дипломатичного, політичного, гуманітарного плану. Перевага як на концептуальному рівні, так і на практиці надається «м'якій силі».

У зовнішньополітичній стратегії Сполучених Штатів Америки регіон Центральної Азії не має пріоритетного значення. США ведуть свою політику в регіоні, виходячи з принципу стримування конкурентів, особливо, Росії та Китаю. Ключову роль у Центральній Азії для Вашингтона відіграє безпекова складова, зокрема, у частині, пов'язаній з близьким сусідством Афганістану. Американська візія щодо регіону полягає у його перетворенні на цілісний масив без поділу на окремі країни та нейтралізації впливу інших акторів. Її втіленню в життя на даному етапі заважає небажання США пропонувати країнам ЦА істотні фінансово-економічні ресурси, що змушує місцеві еліти з більшою готовністю сприймати пропозиції від значно щедрішого Китаю.

«Афганська історія» Вашингтона має неабияке значення для розуміння підходів США до Центральної Азії. Важко не погодитися з твердженням, згідно з яким «США розглядають взаємодію з державами Середньої Азії (автор називає регіон старим терміном) як важливий елемент своєї стратегії в регіоні та політики по відношенню до Афганістану, метою якої є “створення мирного, стабільного й процвітаючого Афганістану”. Це підтверджується “Стратегією національної безпеки-2018”, в якій державам Середньої Азії відведено досить значну, хоч і другорядну, роль партнерів. Показово, що

США розглядають комплексну взаємодію держав Середньої Азії з країнами, які складають Центрально-азійський регіон» [19, с. 39].

Згадка про Центрально-азійський регіон є принципово важливою. На думку значної кількості фахівців, США фокусують увагу на реалізації свого проекту «Великої Центральної Азії», метою якого є об'єднання в єдине ціле Центральної Азії у вузькому розумінні з Південною Азією, передусім, з Афганістаном і Пакистаном. Перспективи його реалізації лишаються не дуже визначені, проте Вашингтон, незважаючи на зміну президентів та їхніх адміністрацій не здає його в архів [20].

У коротко- або принаймні середньостроковій перспективі для США у Центральній Азії першочерговим завданням буде потреба подолання трьох проблем: нейтралізувати побоювання й недовіру державно-політичних еліт країн регіону до себе, продовжити стримування Китаю та Росії у просуванні кожної з них власних інтересів у регіоні й навколо нього, посилити роль регіону та його значення у діях Вашингтона в Афганістані [21]. Ще один важливий момент – інтенсифікація торгівлі. З досвіду Монголії відома концепція «третього сусіда». Існуючи в оточенні Китаю та Росії, Улан-Батор воліє час від часу звертатися для кращої реалізації власних інтересів до когось третього. Залежно від обставин цю роль виконують то Японія, то США. Для Киргизії така модель теоретично могла б бути прикладом. Утім, враховуючи, що сумарний товарообіг між США і країнами Центральної Азії становить лише 2,5 млрд. \$, з яких 2,0 припадає на Казахстан, її втілення на практиці навряд чи варто очікувати ближчим часом.

Тим не менше, Сполучені Штати протягом кількох останніх місяців подали низку сигналів, які можуть свідчити про їхню готовність посилити активність по відношенню до Киргизії. Державний департамент оголосив конкурс на заміщення посади старшого консультанта з питань верховенства права і боротьби проти корупції у Посольство США в Бішкеку. Агенція США з міжнародного розвитку (USAID) почало збір інформації по Киргизії від «місцевих партнерів» з метою подальшого запуску програми зі зміцнення

місцевого самоврядування, що розрахована на п'ять років. Крім того, тривають пошуки в Киргизії політичного лідера, з якого з часом можна було б сформувати виключно «американську людину» [22].

Киргизія, разом з регіоном Центральної Азії загалом, продовжує лишатися у фокусі уваги «великих» держав та однією з ділянок конкуренції між ними. Нині загальну ситуацію визначає два провідні фактори: китайський в економіці, російський у політиці, а також в інформаційному просторі й у секторі безпеки. Присутність США, Європейського Союзу, Туреччини в Киргизії зберігається, але не виявляє тенденції до помітного розширення та посилення. Військово-політична залежність Киргизії від Росії є надто великою, щоб Бішкек міг собі дозволити піти на конфлікт інтересів між інтеграційним проектом ЄАЕС й іншими інтеграційними ініціативами.

Список використаних джерел та літератури

1. Яндріћ Љ. Са Ивом Андрићем. 2 изд. Сарајево: Veselin Masleša, 1982. 459 с.
2. Гірц К. Інтерпретація культур. Вибрані есе. Київ: Дух Літера, 2001. 542 с.
3. Особливості суспільно-політичної модернізації країн пострадянського простору: монографія за ред. к.і.н., доц. А.Г.Бульвінського. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2017. 288 с.
4. Країни пострадянського простору: виклики модернізації: збірник наукових праць за заг. ред. канд. іст. наук, доцента А.Г. Бульвінського. Київ: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016. 306 с.
5. Терентьев М.А. Россия и Англия в Средней Азии. Санкт-Петербург: Тип. П.П. Меркульева, 1875. 361 с.
6. Международные отношения в Центральной Азии. События и документы под. ред. А.Д.Богатурова. 2-е изд., справ. и доп. Москва: Аспект-пресс, 2018. 563 с.
7. Тоффлер Е. Нова парадигма влади. Знання, багатство й сила. Харків: Акта, 2003. 688 с.
8. Центральная Азия и внешние державы. *Pro et Contra (МЦК)*. 2013. № 1–2. 126 с.
9. Cooley A. Great Games, Local Rules: The New Great Powers Context in Central Asia. Oxford: Oxford University Press, 2012. 252 pp.
10. Лаумулин М. Политика США и ЕС в Центральной Азии (Сравнительный анализ). *Pro et Contra (МЦК)*, 2013. № 11-12. С. 76–87.
11. Декларация о государственной независимости Республики Кыргызстан от 31 августа 1991 года. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/913>.
12. Концепция национальной безопасности Кыргызской Республики. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/61367>
13. Концепция внешней политики Кыргызской Республики от 10 января 2007 года. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/4569?cl=ru-ru>
14. Концепция внешней политики Кыргызской Республики от 11 марта 2019 г. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/430045>.
15. Малащенко А. Интересы и шансы России в Центральной Азии. *Pro et contra (МЦК)*. 2013. № 1-2. С. 21-34.

16. Вудс Н. Перед лицом неограниченной власти. Может ли мультилатерализм выжить в условиях китайско-американского соперничества? URL: <https://www.ipg-journal.io/regiony/mir/pered-licom-neogranichennoi-vlasti-842/>.
17. Иванов И. «Один пояс – один путь» ведет к новому мировому порядку. URL: http://www.ng.ru/kartblansh/2019-07-04/3_7615_kart.html).
18. The EU's new Central Asia strategy. European Parliamentary Research Service. 2019. January. URL: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/633162/EPRS_BRI\(2019\)633162_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/633162/EPRS_BRI(2019)633162_EN.pdf).
19. Еремина Н. Евросоюз в Центральной Азии: стратегия проникновения. 15.07.2019. URL: <https://eurasia.expert/evrosoyuz-v-tsentralnoy-azii-strategiya-proniknoveniya/>.
20. Анашкина Е. Б. Внешнеполитические интересы США во взаимодействии с государствами Средней Азии. *США и Канада: экономика, политика, культура*. 2019. № 3 (591). С. 38-50.
21. Гуан Тянь Р. От Центральной Азии к Большой Центральной Азии: Цели и корректировки стратегии США в Центральной Азии. *Центральная Азия и Кавказ*. 2009. № 3. С. 68–84.
22. Файзуллаев Д.А. США – Центральная Азия: Перевалочный пункт, или плацдарм? *Азия и Африка сегодня*. 2010. № 1. С. 9–14.
23. Панфилова В. Вашингтон ищет в Киргизии прозападного лидера. URL: https://www.ng.ru/cis/2020-12-16/5_8041_kyrgyzstan.html.